

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО; ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

УДК 347.121

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-16-19

Сокуренко Олена Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: olena7842@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8169-3720>

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА МІСЦЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ У ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Стаття присвячена розкриттю сутності та місця особистих немайнових прав у цивільному законодавстві. Дослідження сутності здійснюється шляхом аналізу норм цивільного права з врахування точок зору цивілістів. Зазначено, що цивільне законодавство не тільки інкорпоровало у свій зміст більшість із зазначених прав людини, перенісши їх у категорію особистих немайнових, чим надало їм характеру приватноправових, але й забезпечило їх ефективне здійснення та всебічну охорону компенсаційно-відновлювальним методом, що ґрунтується на юридичній рівності сторін.

Визначено такі найбільш характерні його ознаки, як відсутність економічного змісту, нематеріальність, належність кожній людині, належність від народження чи за законом, тісна пов'язаність із фізичною особою, належність особі довічно.

Розглядаючи місце особистих немайнових прав в цивільному законодавстві, наголошено, що дане питання належить до найбільш дискусійних у сучасній доктрині права. Зазначено, що у цивілістичній доктрині існує три основні концепції щодо їхнього місця в системі приватного права України – це радикальна, негативна і позитивна. Визначено, що особисті немайнові відносини охороняються цивільним правом та регулюються.

Ключові слова: особисті немайнові права, цивільне законодавство, абсолютні права, юридична рівність сторін, охорона, захист.

Sokurenko O. PROBLEMS OF DETERMINING THE ESSENCE AND PLACE OF PERSONAL IMMOVABLE RIGHTS IN CIVIL LEGISLATION

The article is devoted to revealing the essence and place of personal non-property rights in civil legislation. The study of the essence is carried out by analyzing the norms of civil law, taking into account the points of view of civilians. It is noted that the civil legislation not only incorporated into its content the majority of the mentioned human rights, transferring them to the category of personal non-property, thereby giving them the character of private law, but also ensured their effective implementation and comprehensive protection by the compensatory and restorative method, which is based on the legal equality of the parties.

Its most characteristic features are identified, such as lack of economic content, immateriality, belonging to every person, belonging by birth or by law, close connection with a natural person, belonging to a person for life.

Considering the place of personal non-property rights in civil legislation, it is emphasized that this issue is one of the most controversial in modern legal doctrine. It is noted that in the civilist doctrine there are three main concepts regarding their place in the system of private law of Ukraine - radical, negative and positive. It was determined that personal non-property relations are protected and regulated by civil law.

Key words: personal non-property rights, civil legislation, absolute rights, legal equality of parties, protection, protection.

Постановка проблеми. Згідно Основного Закону держави – Конституції України, людина є найвищою соціальною цінністю сучасного суспільства. Діюче законодавство ґрунтовно розширило сферу правового впливу в частині регулювання суспільних відносин щодо благ нематеріального характеру як об'єктів цивільних прав. На сьогоднішній день вагоме значення мають особисті немайнові права, адже вони є передумовою забезпечення справжньої свободи власності, свободи договору, свободи підприємництва та всіх інших прав, які існують у матеріальній сфері суспільства. Особисті немайнові права є безумовно духовною основою, цінністю, яка дає змогу повною мірою реалізувати принципи громадянського суспільства. Саме всередині такого суспільства формується самооцінка особистості, її автономія і свобода, можливість самостійно визначати свої життєві цілі та нести відповідальність за результати своєї діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання особистих немайнових прав розглядалися у наукових працях відомих українських і зарубіжних учених-цивілістів, а саме: А.С. Довгерта, В.А. Жакенова, В.Г. Жорнокуй, О.В. Кохановської, Л.В. Малуґи, О.А. Підпригори, З.В. Ромовської, С.О. Сліпченко,

І.В.Спасибо-Фатеева Р.О. Стефанчука, К.А. Флейшиц, Я.М. Шевченко, О.Р. Шишки та ін.

Метою статті полягає в розкритті сутності та місця особистих немайнових прав в цивільному законодавстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема основних прав людини, їх правового забезпечення викликає жвавий науковий інтерес, а надто нині. Питання особистих немайнових прав особи (фізичної та юридичної) стає актуальним на тлі суспільних перетворень, які сьогодні відбуваються в Україні. Так, відповідно до ст. 3 Конституції України був закріплений цілком новий основоположний принцип пріоритетності людини та її внутрішніх (духовних) благ порівняно з іншими соціальними цінностями. На розвиток цього положення в Конституції України в розділі другому закріплено низку ґрунтовних прав та свобод людини і громадянина, яка за своїм змістом та обсягом є чи не найповнішим у Європі переліком основних можливостей та дозволів. Органічно увібравши в себе основні положення Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з відповідними додатковими протоколами, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та інших міжнародних актів у сфері прав людини Конституція України вибудувала власний каталог фундаментальних та непорушних прав людини, забезпечивши їх водночас дієвими правовими гарантіями здійснення та захисту [1, с. 7].

Цивільний кодекс України забезпечив найповніший галузевий розвиток указаних конституційних положень. При чому цивільне законодавство не тільки інкорпоровало у свій зміст більшість із зазначених прав людини, перенісши їх у категорію особистих немайнових, чим надало їм характеру приватноправових, але й забезпечило їх ефективне здійснення та всебічну охорону компенсаційно-відновлювальним методом, що ґрунтується на юридичній рівності сторін

Аналізуючи ст. 269 ЦК України, можемо зазначити, що особисті немайнові права – це юридично гарантовані можливості, які довічно належать кожній фізичній особі за законом і характеризуються немайновістю й особистісністю [2].

М. П. Ходаківський у своєму науковому дослідженні виділив наступні важливі елементи для формування визначення особистих немайнових відносин:

По-перше, він зазначає, що змістом будь-яких правовідносин є права та обов'язки, які, виходячи зі ст. 1 ЦК України, мають або майновий, або особистий немайновий характер. Тому логічним має бути висновок, що особисті немайнові відносини - це ті, змістом яких є особисті немайнові права та обов'язки.

По-друге, відповідно до ч. 2 ст. 269 ЦК України особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного змісту. Саме за цим критерієм, відповідно до сучасного концепту цивільного права України відмежовуються майнові відносини від немайнових. Тобто, якщо права, як і обов'язки, набувають економічного змісту, то такі відносини є майновими, як і навпаки. Адже, поняття «немайнове», як зазначається в науковій літературі – це щось, що позбавлене економічного чи то майново-грошового змісту, або не може бути точно оцінене, не має товарності чи економічна цінність яких є неважливою.

По-третє, відповідно до ч. 3 ст. 269 ЦК України особисті немайнові права тісно пов'язані з фізичною особою (умовно назвемо цей критерій «тіснопов'язаність»); фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав (умовно назвемо цей критерій «невідчужуваність»). Якраз ці критерії («тіснопов'язаність» та «невідчужуваність») надають можливість виявити серед немайнових відносин ті, які мають особистий характер. При цьому відсутність хоча б одного з них («тіснопов'язаність» та «невідчужуваність») позбавляє можливості говорити про особисті немайнові цивільні відносини. Принаймні в контексті правової моделі, яка закладена в ст. 269 ЦК України [3, с. 136].

Таким чином, враховуючи вище зазначене, ми можемо визначити такі їхні основні ознаки:

1) це право належить кожній особі, а це означає, що воно належить усім без винятку фізичним особам за умови, що наявність цього права в особі не суперечить вимогам законодавства (наприклад, право на опіку та піклування, будучи особистим немайновим правом, належить виключно малолітнім, неповнолітнім, недієздатним і особам, які обмежені в дієздатності (ст. 292 ЦК України)). При цьому всі особи рівні в можливості реалізації та охорони цих прав;

2) це право належить особі довічно а це означає, що воно належить фізичній особі з моменту народження або з іншого передбаченого законом моменту й аж до моменту смерті;

3) це право належить особі з народження або за законом, а це означає, що підставою його виникнення є факт народження або інший юридичний факт (подія або дія), передбачений законом. Більшість особистих немайнових прав виникає у фізичної особи з моменту народження, наприклад, право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканність, ім'я тощо. Однак окремі види особистих немайнових прав можуть виникати в осіб і з іншого моменту, передбаченого законом, наприклад, право на донорство особа має лише з моменту досягнення повноліття, а право на зміну імені має особа, яка досягла 16 років, тощо;

4) це право є немайновим, а це означає, що в ньому відсутній майновий (економічний) зміст, тобто фактично неможливо визначити вартість цього права, відповідно, і блага, що є його об'єктом, у грошовому еквіваленті;

5) це право тісно пов'язане з фізичною особою, а це означає, що воно не може бути відчужене (як примусово, так і добровільно, як постійно, так і тимчасово) від особи-носія цих прав і/або передане іншим особам. Окрім того, на відміну від майнового права, від якого особа, згідно з ч. 3 ст. 12 ЦК України, може

відмовитись, щодо особистого немайнового права така відмова недопустима, тобто особа може не реалізовувати особисте немайнове право, але відмовитись від нього вона не має права. Особлива увага звертається законодавцем на неможливість позбавлення особи цих прав з боку інших осіб. Здебільшого це стосується органів державної влади та місцевого самоврядування, які, здійснюючи публічну владу, найбільш часто можуть втручатись у сферу особистих немайнових прав людини.

Варто також зазначити, що, для того щоб кваліфікувати якесь цивільне право як особисте немайнове, необхідна сукупність усіх зазначених вище ознак. Найявністю лише однієї з них ще не свідчить про те, що це право має природу особистого немайнового.

Зрозуміло, що передбачити повний перелік особистих немайнових прав фізичної особи в законодавчих актах є справою нереальною. Тому ЦК України встановлює можливість поширювального тлумачення норм ЦК України щодо особистих немайнових прав фізичної особи, незважаючи на те, закріплені вони в законі чи ні [2].

Щодо питання про місце особистих немайнових прав у системі права України належить до найбільш дискусійних у сучасній доктрині права. У цивілістичній доктрині існує три основні концепції щодо їхнього місця в системі приватного права України – це радикальна, негативна і позитивна. Ці концепції детально розглянуті в роботах Р. О. Стефанчука.

Негативна концепція зводиться до того, що цивільне право регулює лише ті з особистих немайнових відносин, які пов'язані з майновими; прихильники позитивної концепції відстоюють позицію, відповідно до якої особисті немайнові права (зокрема й немайнові права, не пов'язані з майновими) регулюються та охороняються нормами цивільного права; щодо радикальної концепції потрібно вказати, що її прибічники вважають, що особисті немайнові права, які не пов'язані з майновими, являють собою самостійний предмет регулювання. Зокрема, зауважують, що відносини щодо благ, які не відділені від особистості, є оригінальними та автономними, відособленими від інших правовідносин, і для їх захисту можуть використовуватись не тільки цивільно-правові способи [4].

Л. А. Ольховик, дослідивши різні підходи до особистих немайнових прав, наводить такі теорії:

1. Скептична теорія не відносить до предмета цивільного права особисті немайнові відносини, тобто вона заперечує й охорону, й регулювання останніх.

2. Консервативна теорія, положення якої також втратили актуальність, ґрунтується на тому, що її прибічники стверджують, що цивільне право не регулює, а лише охороняє особисті немайнові права, проте тільки у випадку їх порушення.

3. Класична теорія полягає в тому, що особисті немайнові відносини охороняються цивільним правом, а регулюються тільки ті, які пов'язані з майновими чи тяжіють до відносин власності.

4. Моністична теорія, яка виходить із тези про те, що правове регулювання й охорону не можна протиставляти, оскільки регулювання означає охорону прав, а їх охорона реалізується шляхом регулювання відносин.

5. Дуалістична теорія стверджує, що, з одного боку, немайнові відносини тільки охороняються цивільним правом, яке здійснює виключно функцію захисту; з іншого – не заперечується те, що з розвитком суспільних відносин можливим буде і їх правове регулювання.

6. Універсальна теорія ґрунтується на тому, що цивільне право не лише охороняє, а й регулює особисті немайнові відносини, які не пов'язані з майновими.

7. Реформаторська теорія полягає в тому, що особисті немайнові відносини охороняються та регулюються цивільним правом, є самостійним предметом цивільно-правового регулювання; крім того, інститут особистих немайнових прав завдяки розширенню норм, що їм присвячені в Цивільному кодексі, цілком може вважатися підгалуззю цивільного права [5, с. 38].

Висновок. Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що сутність особистих немайнових прав полягає в тому, що вони є невідчужувані, абсолютні права, нерозривно пов'язані з фізичною особою – носієм цих прав і переважно їх місце відводиться саме цивільному законодавству, охороняються та регулюються ним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Юркевич Ю. М., Дутко А. О. та ін. Особисті немайнові права особи : навч. посібник / за ред. А. О. Дутко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 444 с.

2. Цивільне право України : [навчальний посібник] [Ю.В. Білоусов, С.В. Лозінська, С.Д. Русу та ін.] ; за ред. Р.О. Стефанчука. К. : Наукова думка ; Прецедент, 2004. 448 с.

3. Ходаківський М.П. До проблеми розуміння неособистих немайнових відносин щодо конфіденційної інформації у сфері охорони здоров'я. *Юридичний вісник*. 2022. 4 (65). С. 132-139.

4. Гоголь Б. М. Право на інформацію в цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03. НАН України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2010. 19 с.

5. Ольховик Л. А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України : монографія. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2009. С. 37–39.

6. Криворучко Л. С. Захист особистих немайнових прав фізичної особи за міжнародно-правовими стандартами. *Правничий вісник університету «КроК»*. 2011. № 9_7. С. 33.

7. Малюга Л. В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне та міжнародне приватне право». К., 2004. С. 18.

REFERENCES:

1. Yurkevych, Yu. M. (Ed.) & Dutko, A. O. ta in... (2021). *Osobysti nemainovi prava osoby*. [Personal non-property rights of a person]. Navch. posibnyk. Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 444. [in Ukrainian].
2. Stefanchuk, R.O. (Ed.), & Bilousov, Yu.V., & Lozinska, S.V., & Russu, S.D., ta in... (2004). *Tsyvilne pravo Ukrainy*. [Civil law of Ukraine]. Navchalnyi posibnyk. 448. [in Ukrainian].
3. Khodakivskiy, M. P. (2022). *Do problemy rozuminnia neosobystykh nemainovykh vidnosyn shchodo konfidentsiinoi informatsii u sferi okhorony zdorovia*. [To the problem of understanding non-personal non-property relations regarding confidential information in the field of health care]. *Yurydychnyi visnyk*. 4(65). 132-139. [in Ukrainian].
4. Hohol, B. M. (2019). *Pravo na informatsiiu v tsyvilnomu pravi Ukrainy*. [The right to information in the civil law of Ukraine]. *Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : 12.00.03*. NAN Ukrainy Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. 19. [in Ukrainian].
5. Olkhovyyk, L. A. (2009). *Osobysti nemainovi prava dytyny za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy*. [Personal non-property rights of a child under the civil legislation of Ukraine]. *Monohrafiia*. 37–39. [in Ukrainian].
6. Kryvoruchko, L. S. (2011). *Zakhyst osobystykh nemainovykh prav fizychnoi osoby za mizhnarodno-pravovymy standartamy*. [Protection of personal non-property rights of an individual according to international legal standards]. *Pravnychiy visnyk universytetu «KroK»*. № 9_7. 33. [in Ukrainian].
7. Maliuha, L. V. (2004). *Osobysti nemainovi prava fizychnykh osib v tsyvilnomu pravi: teoretychni osnovy ta problemy pravovoho zabezpechennia*. [Personal non-property rights of natural persons in civil law: theoretical foundations and problems of legal protection]. *Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk. spets. 12.00.03 «Tsyvilne pravo ta tsyvilnyi protses; simeine ta mizhnarodne pryvatne pravo»*. 18. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 5.11.2023

УДК 340.137.3

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-19-25

Філіппських Марія Олександрівна,
старший викладач кафедри морського та господарського права
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
e-mail: maria.filippskykh@nuos.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0000-3967-2822>

ГАРМОНІЗАЦІЯ ДЖЕРЕЛ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ З ПРАВОМ ЄС

Стаття присвячена аналізу загального розуміння процесу наближення системи цивільного права України до стандартів глобалізованого світу, і передусім, країн Європейського Союзу. Означено вагомні історико-правові аспекти розвитку галузі цивільного права на теренах України. За період своєї незалежності Україна пройшла складний шлях трансформації у системі права, а однією із складніших його сфер виступають саме цивільно-правові норми та інститути. Одним із векторів розвитку національної системи права виступають сучасні міжнародні «стандарти» та інші джерела міжнародного (регіонального) права.

В умовах воєнного стану в Україні з лютого 2022 року, процес входження нашої держави до складу ЄС та НАТО є одним із пріоритетів, який зумовлює прискорення адаптації нашої системи права до відповідних норм і принципів європейського співтовариства.

За останні два десятиліття пророблено значну нормотворчу роботу. І зараз цей процес не припиняється, втім акценти ставляться на механізми реалізації норм матеріального права, що втілюється зокрема у новій кодифікації цивільно-процесуального законодавства, а отже, потребує додаткового наукового аналізу процесу наближення норм цивільного та цивільно-процесуального права до європейських «стандартів». Для виконання поставленої мети та завдань статті є потреба у застосуванні формально-юридичного підходу при оцінці системи міжнародних та національних стандартів у галузі цивільного права.

Актуальність змін у цивільно-правовій сфері пояснюється також формуванням інформаційного (цифрового) суспільства, діджиталізацією суспільних процесів, що в свою чергу потребує наукового прогнозування варіантів розвитку цивільних відносин. У юридичній науці ці питання знайшли відображення у багатьох наукових дослідженнях, різних за своїм спрямуванням. Тому ми спробуємо проаналізувати загальний процес гармонізації цивільного права України з правом Європейського Союзу, та констатувати основні зміни.

Ключові слова: цивільне право, гармонізація правових систем, асоціація України з ЄС.

Filippskikh M. HARMONIZATION OF SOURCES OF CIVIL LAW OF UKRAINE WITH EU LAW